

ANARCHISMUS JAKO PROGRESIVNÍ VÝZKUMNÝ PROGRAM POLITICKÉ EKONOMIE*

Již od dob první systematizace ekonomické teorie v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* Adama Smithe, je zdůrazňována všeobecná prospěšnost svobodného jednání. Specializací ve výrobě a následnou nabídkou zboží a služeb zlepšují svou pozici jak jednotlivci, tak celá společnost. Zdrojem bohatství nejsou v zemi ukryté nerostné suroviny nebo dobytá území, ale dobrovolnou směnou podněcovaná dělba práce. Předpoklad svobodného jednání není podle Smithe pouze morálním nárokem, ale stojí na utilitaristických základech. Je to už samotná existence svobody jednotlivce, která zajišťuje celospolečenský prospěch. Na druhou stranu však už raná ekonomie registruje argument, podle něž může být dobrovolné směny dosaženo jen uvnitř rámce udržovaného vládními orgány, k jejichž zřízení pak musí být část svobody jednotlivce obětována.¹

Do jaké míry má být svoboda potlačena, aby bylo možné rámcem dobrovolné směny zajistit, je otázka, která už od konce

* Anarchism as a Progressive Research Program in Political Economy. Stringham, E. (ed.) *Anarchy, State and Public Choice* (Edward Elgar, 2005), s. 206–219.

¹ Jak napsal Adam Smith v *Bohatství národů*: „Obchod, řemesla a manufaktury mohou zřídka kdy vzkvétat dlouho ve státě, kde není řádné soudnictví, kde si lidé nejsou jisti svým majetkem, kde zákon neposiluje víru ve smlouvy a kde se nelze spolehnout na to, že stát vždycky zasáhne svou mocí, aby každý dlužník, který musí zaplatit svůj dluh, také zaplatil. Obchod, řemesla a manufaktury mohou zkrátka zřídka kdy vzkvétat ve státě, kde není jisté důvěry ve spravedlnost vlády“ (1776, s. 445).

devatenáctého století nedává ekonomům spát. Teorie veřejných statků, monopolu nebo tržního selhání společně vytvářejí dojem nezbytnosti donucení a určují tak vztah ekonomů hlavního proudu k předpokladu svobody jednotlivce. Je však nezbytné připomenout, že každý z argumentů vymezujících pozici předpokladu je neustále konfrontován s námitkami ekonomů, kteří ukazovali, že takzvané veřejné statky mohou být poskytovány soukromě, že monopol není přirozeným důsledkem dobrovolné směny, ale výsledkem státního zásahu a že u kořene tržních selhání neleží nespoutaná směna, ale selhání legislativy. Přestože dominantní proud v ekonomii se vyhraňuje proti svobodě, jiná linie výzkumu připomíná, že dobrovolnost v jednání je třeba podporovat důsledněji, pokud má být dosaženo mírového a vzkvétajícího společenského řádu.

V mezích této alternativní linie výzkumu, kterou chci ve svém výkladu zdůraznit, kladu, jak ukážu, důraz na koncept, který nazývám „pozitivním analytickým anarchismem“. Tento koncept má výrazný potenciál a je rychle rostoucím výzkumným programem politické ekonomie v rámci současné společenské vědy.

ANARCHISMUS JAKO HISTORICKÝ KONCEPT POLITICKÉ EKONOMIE

Politická ekonomie nikdy nepostrádala myšlenku, že předpoklad svobodného jednání by měl být důsledně podporován. Hlavní proud politického a ekonomického myšlení však tuto představu soustavně označuje za nepraktický ideál. Thomas Hobbes ve svém *Leviatanovi* tvrdí, že společenský řád by se za nepřítomnosti účinné správy zhroutil do stavu války všech proti všem a život by byl ohavný, krutý a krátký. Mínění Johna Locka o společnosti bez státu nevyznívá tak pesimisticky, i podle něj by však společnost v přirozeném stavu nedosáhla takové účinnosti organizace, jako společnost, která by byla řízená spravedlivě. Jak jsme ukázali, také Adam Smith tvrdil, že obchod a řemeslo nemůžou mimo spravedlivě řízený stát

vzkvétat a zdůrazňuje, jaksi v rozporu s Davidem Humem, který na všechny politiky pohlíží jako na zkažené, že účinná správa je nezbytná k uskutečnění systému „vlastnictví, smlouvy a vzájemné dohody“.

Při studiu dějin politického a ekonomického myšlení se s anarchistickými autory zpravidla setkáváme jen zběžně, máme pro to však pár dobrých důvodů. Tito autoři byli vždy pouze okrajovými postavami a často u nich byly patrné silné projevy entuziasmu při zmínkách o světech bez nedostatku nebo o světech obývaných proměněnými lidskými bytostmi. Některé teze anarchistických myslitelů však hlubší zamyšlení zaslouží. Z hlediska historické diskuse můžeme anarchismus rozdělit do tří hlavních kategorií:

1. Utopický – následující tradici *Pojednání o politické svobodě* (*Enquiry Concerning Political Justice*, 1783) Williama Godwina.
2. Revoluční – v tradici Michaila Bakunina a První internacionály, 1864–1876.
3. Analytický – v tradici manifestu *Za novou svobodu* (*For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*, 1973) Murrayho Rothbarda nebo *Mašinerie svobody* (*The Machinery of Freedom*, 1973) Davida Friedmana.

Pro své potřeby diskusi omezím pouze na oblast analytického anarchismu.² Důvody jsou jednoduché. Jakkoli historicky významné můžou utopický a revoluční anarchismus být, obě tradice jsou zcela prosty ekonomického obsahu. Analytický anarchismus je na ekonomické argumentaci vystavěn.

Jako „anarchismus se strážníkem“ definoval *laissez faire* devatenáctého století Thomas Carlyle. Rothbard a Friedman byli prvními moderními ekonomy, kteří se zeptali, zdali služby strážníka musí být zajišťovány monopolem. Na rozdíl od

² Rothbard a Friedman se neobjevili zničehonic. Jejich předchůdce lze nalézt v dějinách klasického liberalismu a individualisticky orientovaného anarchistického hnutí pozdně devatenáctého století. Vynikající zdroj bohaté historie anarchismu se nachází na webových stránkách Bryana Caplana: <<http://www.gmu.edu/departments/economics/bcaplan/anarfaq.htm>>.

předchozích autorů se ale Rothbard s Friedmanem vyhnuli předpokladům světa bez vzácnosti nebo blahovlnné transformace lidského ducha.³ Ukazovali svět, kde zdroje jsou vzácné a jednotlivci sobečtí. Svět, ve kterém bez vládou poskytovaného strážníka může být dosaženo nejen společenského pořádku, ale i míru a prosperity.

Výzva mainstreamové politické filozofie a ekonomii veřejného sektoru, kterou Rothbard a Friedman představovali, si nezajistila takovou pozornost, jakou by zasloužila. Dvě významné postavy ji přesto zaregistrovaly – politický filozof Robert Nozick a James Buchanan, ekonom zabývající se fungováním veřejného sektoru.⁴ Nozick (1974) vychází z logiky neviditelné ruky zmiňované především v ekonomické literatuře a tvrdí, že pokud je naším výchozím bodem anarchický svět, pak, vzhledem k přirozeně monopolnímu charakteru práva a pořádku, může minimální stát vzniknout, aniž by došlo k porušení práv jednotlivců. Nozick v zásadě šel po stopě Lockova argumentu a tvrdil, že občanská společnost může existovat i za nepřítomnosti státu. Určité zboží a služby, které fungující společnost nezbytně potřebuje, však mohou být zajišťovány pouze monopolním dodavatelem.⁵ Buchanan (1975),

³ Rozdíly mezi Rothbardem a Friedmanem jsou značné, avšak nejsou zásadní pro naši diskusi na tomto místě. Rothbard spoléhal na ekonomickou argumentaci ve snaze vysvětlit fungování svobodné společnosti, avšak své normativní postoje zastřešoval teorií přirozeného práva. Friedman nevystavěl svou práci na přirozeném právu, ale na utilitaristické obhajobě anarchismu. Já se soustředím na ekonomickou argumentaci obou autorů, ne na normativní obsah jejich práce.

⁴ Stejně zásadní jako načasování těchto prací je fakt, že vznikly ve Spojených státech a ne ve Velké Británii nebo jinde. Růst sociálně a vojensky orientovaného státu v Americe na přelomu šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století byl vhodným historickým kontextem. Rothbardův a Friedmanův anarchismus nabízel atraktivní alternativu k etatismu éry vietnamské války. Buchanan a Nozick se snažili poskytnout argument podporující význam takového státu, který by mohl být účinně omezen za účelem minimalizace donucení, které je státem vneseno do existujícího společenského řádu.

⁵ Právo a pořádek jsou podle Nozicka síťovou externalitou, pokud použijeme terminologii soudobé ekonomie veřejného sektoru. Tyler

aby se vyhnul předpokladu anarchického přirozeného stavu, vychází naproti tomu z teorie společenské smlouvy a jde tak přímo k jádru Hobbesova argumentu, podle kterého by společenský řád za nepřítomnosti panovníka byl přinejmenším nutný.

Po Nozickovi a Buchananovi akademická diskuse o analytickém anarchismu slábně.⁶ Nozickova teze logické nevyhnutelnosti minimálního státu v důsledku konání neviditelné ruky byla brána jako důkaz selhání argumentů Rothbarda s Friedmanem ohledně anarchokapitalismu. Akademická diskuse v rámci politické filozofie se přesunula od ospravedlnování minimálního státu směrem k otázce, jsou-li Nozickovy argumenty proti distributivní spravedlnosti schopny obstát proti dominantnímu Rawlsovu pohledu na spravedlivé rozdělení bohatství. Drtivá většina politických filozofů stála v tomto sporu po Rawlsově boku, avšak i ti, kteří stranili Nozickově argumentaci, si stále nemohli být jisti, je-li Nozickův argument pro omezení redistributivního státu dostatečně pevný.⁷ Buchananův příspěvek k této diskusi spočíval především v úsilí

Cowen (1992) a Cowen a Sutter (1999) se také přiklánějí k tomuto argumentu síťové externality a podotýkají, že anarchie může efektivně existovat jen tehdy, pokud imituje přirozený monopol státu na poskytování práva a pořádku, čímž však přestává být „anarchií“. Cowen nebo Cowen a Sutter poskytují novou zápletku v Nozickově teorii neviditelné ruky působící na vznik státu, která je zpochybněním radikálně libertariánských závěrů Rothbarda a Friedmana. Protiargument Cowenovi a Cowenovi a Sutterovi dále vznášejí Caplan a Stringham (2003).

⁶ Následovníci Rothbarda a Friedmana v malém měřítku zůstali aktivní, avšak jejich vliv na odbornou diskusi byl omezený. Argumenty Buchanana a Nozicka naproti tomu poutaly pozornost mainstreamové literatury v oboru filozofie, politiky a ekonomie. Nozickova *Anarchie, stát a utopie* (*Anarchy, state and utopia*) dokonce získala ocenění za nejlepší národní publikaci v kategorii filozofie a náboženství v roce 1975. Buchanan pak v roce 1986 získal Nobelovu cenu za ekonomii.

⁷ Poslední část knihy *Anarchie, stát a utopie* byla podle mého názoru v dalším zkoumání nedostatečně rozvinuta. Boettke (1993, s. 106–131) však Nozickovu rozpravu na téma decentralizovaných komunit využívá ke zkoumání strukturální změny postkomunistických zemí.

poskytnout analytický argument pro omezení růstu státu. Buchanan rozlišoval mezi ochranným státem, produktivním státem a redistributivním státem. Na rozdíl od Rothbarda a Friedmana zdůrazňoval potřebu ochranného státu (systém soudů, systém domácí a národní bezpečnosti) a poukazoval i na žádoucí úlohu produktivního státu (poskytování veřejných statků, například silnic nebo knihoven). Je to však dobývání renty jako prostředek rozpínavosti redistributivního státu, před kterým Buchanan varuje. Těžiště jeho práce se proto přesouvá od hledání cest z anarchismu ke snaze efektivně navrhnout ústavní omezení vlády tak, aby vznikl prostor pro ochranný a produktivní stát a zároveň nebyly podněcovány destruktivní tendence k dobývání renty, které jsou charakteristické pro stát přerozdělovací.⁸ Jak ale udržet minimální stát pod kontrolou, aby se neproměnil ve stát maximální? Anarchismus ztělesňuje jednu stranu tohoto společenského problému, Leviatan pak druhou.

Badatelé v oboru politické ekonomie usilovali o vysvětlení paradoxu vlády, který Buchanan nastínil. Nejpozoruhodnějším pokusem je pravděpodobně práce Barryho Weingasta (1995), ve které popisuje svůj model „federalismu zachovávajícího trh“ (market-preserving federalism). Weingast se domnívá, že paradox vládnutí může být vyřešen prostřednictvím federalistické struktury, v rámci níž je politická autorita decentralizovaná, ekonomické regulace jsou omezeny na lokální úroveň a konkurence mezi různými úrovněmi vlády je

⁸ Sborník, ve kterém tento článek původně vyšel, hodnotí důsledky Buchanany snahy vymanit se z konceptu anarchismu. Reakce mohou být zařazeny do dvou táborů. První skupina článků zpochybňuje myšlenku, že anarchické uspořádání je tak nežádoucí, jak Buchanan se svými kolegy tvrdí. Druhá skupina článků pak dodává, že Buchananova snaha oprostit se od myšlenky anarchismu není tak přesvědčivá, jak se zdálo v době, kdy Buchanan svou práci poprvé prezentoval. Můj pohled na výzkum anarchie je lehce odlišný. Přestože mám k těmto otázkám blízko, nesnažím se o zpochybnění hobbesovského líčení světa a neusiluji ani o polemiku na téma efektivnosti ústavního rámce. K těmto otázkám jsem se vyjadřoval už jako student (Boettke, 1987), kdy jsem při příležitosti udělení Nobelovy ceny komentoval Buchananův přínos politické ekonomii a rakouské škole.

zajištěna. V prostředí takové politické struktury je podle Weingasta společný trh kultivován, což vede k tržní expanzi (na základě dělby práce). Politické instituce ústavních omezení a federalistická organizace, v níž jsou prostřednictvím strukturálního řešení politické ambice některých jedinců konfrontovány s politickými ambicemi jiných jedinců, vede k ekonomickému růstu a společenskému rozvoji. Ve chvíli, kdy zmíněné řešení selhává a zájmy jedněch jsou prosazovány na úkor druhých (například v situaci, kdy jsou zisky koncentrovány a náklady rozptýleny a kdy organizování a informování jednotlivci mohou dobývat rentu na úkor jednotlivců neorganizovaných a neinformovaných), je ekonomický růst zabrzděn. Weingastova práce, která na jednu stranu přesvědčivě argumentuje ve prospěch důležitosti fiskálního federalismu a ústavní struktury omezeného vládnutí, tedy ve prospěch osvědčených zdrojů ohromného růstu západních demokracií, zároveň podotýká, že tato struktura je přinejlepším prchavá a v dobách krize bývá prolomena. Federalismus zachovávající trh je prolomen ve chvíli, kdy je vymezená autorita překročena a kdy se ekonomická regulace stává centralizovanou.⁹ V té chvíli jsou pouta svazující ruce vládců porušena a cesta k prohloubení a rozšíření působnosti vlády je volná. Namísto aby státní moc byla omezená, stává se nespoutanou.

Není pochyb, že struktura vládnutí má vliv na ekonomickou interakci. Struktura vládnutí, které se daří vytvořit pobídky k minimalizaci kořistnictví, ekonomicky překonává strukturu, která mocným poskytuje pobídky využívat slabé. Ze své vlastní podstaty je to však právě vláda, která je kořistnická a která proto slouží jedněm k využívání druhých od okamžiku, kdy dojde k ustanovení její donucovací pravomoci. Vláda může být v zásadě omezena jen v případě, kdy lidé, kterým má ustanovená struktura vládnout, dokážou zkoordinovat taková

⁹ Jednu z nejobtížnějších akademických statí, kterou jsem kdy četl, napsal Robert Higgs. Ptá se: „Může ústava ochránit soukromé vlastnictví i v případě výjimečného stavu?“ Higgsova odpověď je, že nemůže. Historická zkušenost je zřejmá a nic nenasvědčuje tomu, že budoucí zkušenost bude jiná (1988, s. 369).

pravidla vládnutí, která sama sebe vynucují.¹⁰ Právě to je síla, která stojí za myšlenkou, že svobodná společnost funguje nejlépe tam, kde je potřeba strážníka minimální. Žádná pouta nejsou dost silná, aby udržela ruce vládců spoutané. Vláda, která je dostatečně mocná, aby dokázala své vlastní ruce svázat, je z definice zároveň dostatečně mocná, aby tato pouta kdykoli zpřetrhala. Honba za ústavním omezením, které navždy její ruce sváže, je proto marná, může však být příkladem ušlechtilé smyšlenky.

Diskuse o ustavněpolitické ekonomii je abstraktní a normativní ze své podstaty. Ideál omezeného vládnutí, které rozvíjí tržní ekonomiku, je normativním měřítkem, se kterým jsou existující ekonomiky srovnávány. Takový normativní nástroj se zdál jako prakticky uplatnitelný na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století, kdy selhal komunismus ve střední a východní Evropě a v bývalém Sovětském svazu. Výchozím bodem transformace bylo přiznání skutečnosti, že socialistické ekonomiky se nacházejí ve stavu nerovnováhy a trpí nedostatkem. Prvním krokem proto byla snaha upravit ceny statků, aby odrážely skutečný stav na trhu. Možnost svobodně vstupovat do smluvních vztahů se měla stát pravidlem uplatňovaným v rámci ekonomických interakcí tak, aby se tržní ceny mohly přizpůsobovat a aby mohly koordinovat kupující a prodávající. Narovnání cen se však ukázalo být složitějším procesem, než jakým bylo pouhé uvolnění tržních vztahů. Aby tržní ekonomika mohla fungovat, pravidla zajišťující bezpečné prostředí pro tržní transakce musí být zhmotněna. Diskuse o transformaci se tak přesouvá k narovnání institucí. Instituce byly definovány jako soubor *de facto* a *de iure* existujících pravidel a jim odpovídajících metod vynucení. Protože však jsou *de iure* pravidla mnohem snadněji rozpoznatelná a ovladatelná, těžiště literatury se nacházelo především ve zkoumání úředních sektorů, soudních systémů nebo regulačních aparátů. Tato skutečnost byla poněkud nešťastná, protože ve skutečnosti je přijetí *de iure* pravidel podmíněno konvencemi a *de*

¹⁰ Aspekt koordinace v rámci ústavního vládnutí zkoumá Russel Hardin v knize *Liberalism, Constitutionalism and Democracy* (1999).

facto existujícími normami, které řídí každodenní život dané společnosti. Prostředky k narovnávání institucí v transformujících se společnostech tak, aby se tyto instituce „usadily“, se ukázaly být dosažitelné mnohem obtížněji, než pouhou manipulací formálních institucí vládnutí. Aby se pravidla usadila, musí být do značné míry sama sebe vynucující. Nyní je před námi aktuální obraz diskuse vztahující se k analýze transformace. V této diskusi se veškerá pozornost upírá ke snahám o *narovnání kultury*. Polemiky o společenském kapitálu, důvěře nebo občanské společnosti se společně vztahují k jediné myšlence. Podle této myšlenky je k uskutečnění poklidné spolupráce a z ní plynoucího blahobytu nezbytný určitý základní soubor sdílených hodnot, který nachází svůj původ v každodenní mravnosti lidí legitimizujících jisté institucionální struktury a vzory společenských vztahů.¹¹

Tato malá oklika vedoucí uplynulými patnácti lety diskutuje na téma transformace politické ekonomie ukazuje, že jsme se posunuli od normativního ideálu směrem k popisu základních podmínek potřebných k uskutečnění tohoto ideálu. Svět společenských vztahů není tak poddajný, abychom mohli zavést jakýkoli společenský řád kdykoli a kdekoli se nám zachce.¹² Vývoj této myšlenkové konstrukce má však i další důsledek. Tím je nezbytnost zahrnout do naší analýzy vývoj pravidel jak konfliktních, tak i kooperativních společenských her právě proto, že naše schopnost exogenně zavést institucionální strukturu, která by efektivně řídila společnost, se ukázala být tak slabou. Namísto plánování ideálního institucionál-

¹¹ Důležitým příspěvkem k diskusi jsou texty, které pojednávají o konstrukci státu, konkrétně pak literatura o specifických rysech společnosti umožňujících vládnutí. Tato literatura, která je souhrnně popsána v knize Francise Fukuyamy (2004), v mé koncepci přesně zapadá mezi způsoby narovnání institucí a kultury. Aniž by se zabývaly existujícími mravními zásadami, pokouší se tyto texty objasnit, co musí veřejné orgány nezbytně zajistit v průběhu transformace, aby méně vyvinuté ekonomiky dosáhly úspěchu. V průběhu analýzy však existující morální kodex vyplývá na povrch jako zásadní omezení, které určuje, jestli snaha o budování státu skončí úspěchem, nebo ne.

¹² Viz Boettke (2002, s. 248–265).

ního uspořádání, které jsme zvně schopni zavést do systému a zajistit tak „správné“ institucionální prostředí, v jehož rámci obchod a výroba pokvetou, měli bychom zkoumat, jakým způsobem se sami společensktí aktéři podílejí na *endogenním* utváření pravidel. Umění sdružování je uměním samosprávy, nikoli nezbytně technikou ustavotepectví. Právě zde spočívá přínos, který moderní politické ekonomii nabízí současný výzkum anarchismu.

POZITIVNÍ POLITICKÁ EKONOMIE ANARCHISMU

Koncem osmdesátých let začal zájem o endogenní tvorbu pravidel v rámci komerční společnosti nabývat na síle. Pro nás nejzajímavější studie publikovali Bruce Benson (1990) nebo Avner Greif (1989). Bruce Benson se v rámci výzkumu středověkého práva obchodníků zaměřil především na způsoby, jakými v mezinárodním prostředí spontánně vzniká systém práva, podle kterého se řídí transakce mezi obchodníky tak, aby byla v expandujících obchodních vztazích zajištěna bezpečnost. Impulzem mezinárodního obchodu a dělby práce nebyla přítomnost vládních orgánů, naopak obchod se rozvíjel především na základě endogenní tvorby pravidel. Tato pravidla vznikala v důsledku společných zájmů různých stran, které spolu v obchodních vztazích jednaly a které usilovaly o minimalizaci konfliktů a zajištění výnosů ze směny. Otázkou, jakým způsobem spolu ve středověké Evropě obchodní partneři vycházeli, jestliže se nemohli spoléhat na posvátnost státem vynucovaných smluv, ve své práci vysvětluje Avner Greif. Nabízí detailní historický obraz, který analyzuje pohledem moderní teorie her a ukazuje, jakým způsobem slouží mechanismy založené na reputaci k zajištění spolupráce mezi obchodníky za podmínek, kdy vládní orgány, které by zajišťovaly vynucení smluvního plnění, nejsou k dispozici. Benson pak demonstruje, jak zjištěné zájmy vedou k rozvoji systému nestátního práva, na kterém, aby mohly společně prospěšnou směnu uskutečnit, se jednající strany dohodnou, přestože je nespojují žádné společenské vazby. Greif se potom zabývá

otázkou reputace, která je mechanismem zajišťujícím spolupráci v poměrně malých a uzavřených komunitách. Jakmile však překročíme hranice malé komunity, v rámci které jsou mechanismy reputace účinné, není Greifův pohled tak optimistický jako ten Bensonův, pokud jde o úlohu vlastních zájmů při endogenní tvorbě společenských pravidel.¹³

Objem literatury zabývající se otázkami samosprávy na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století prudce narůstal. Vedle Bruce Bensona nebo Avnera Greifa jmenujme dále například Janet Landa (1995) a její studii obchodnických sítí, Lisu Bernstein (1992) zkoumající pravidla obchodu s diamanty, která nemají charakter zákonné úpravy nebo Roberta Ellicksona (1991), jenž popisuje řešení konfliktu mezi chovateli dobytka a zemědělci v kalifornské Shasta County. Všichni tito autoři společně upozorňují na rostoucí společenskovední uznání skutečnosti, že spolupráce na pokročilé úrovni v různých společenských situacích může ve skutečnosti vzniknout spontánně. Společenský řád není nutně produktem vládních orgánů. Naopak mír a prosperita mohou mít původ v prostředí, které státní výkonou mocí zastřešeno není.

Připomeňme si původní otázku, se kterou jsme otevřeli tuto kapitolu. Od svých počátků ukazuje ekonomie, že bohatství a společenského souladu je dosahováno pomocí dobrovolné směny. Hlavní proud myšlení se však dostal do slepé uličky. Aby totiž výnosů z dobrovolné směny mohlo být dosaženo, hranice soukromého vlastnictví musí být přesně vymezeny a musí být zároveň chráněny státními orgány. Aby si zajistily zdroje potřebné k poskytování těchto služeb, potřebují státní orgány pravomoc donucení.¹⁴ Výše uvedená literatura

¹³ Přesto však Klein (1997) na základě srovnání článků z různých vědních oborů ukazuje, že mechanismy založené na reputaci a dalších společenských obyčejích úspěšně zajišťují dobré mravy i v případě, kdy pravidla chránící před krádeží a podvodem nejsou vynucována státem.

¹⁴ V knize Davida Schmidtzeho *The Limits of Government: An Essay on the Public Goods Argument* (1991) je však argument pro existenci vládního donucení na základě existence veřejných statků zpochybněn.

odhaluje přehnaný pesimismus, se kterým hlavní proud myšlení přistupuje ke společenské interakci, jež je přirozeným zdrojem účinných pravidel správného chování.

Samozřejmě je možné, že se dopouštíme přehnaného optimismu a předpokládáme, že společenského pořádku bude dosaženo bez ohledu na jakákoli pravidla. Nežijeme však ve světě, kde by většina jednotlivců byla atomizována, byla prostá společenských vztahů nebo netoužila po sounáležitosti.¹⁵ Naopak jsme společenskými bytostmi a při hledání naší cesty v životě spoléháme především na vztahy zakotvené v rámci rodiny a dále na vztahy, které spočívají v rozvětvenějších sítích společenských vazeb. Slovy Adama Smitha, člověk „potřebuje neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, a téměř celý život stěží stačí k tomu, aby získal přátelství málo osob“ (1776, s. 18). Je to právě vzájemná součinnost mezi aktéry neznámého původu, která je ústřední záhadou všech forem ekonomie, od klasické až po tu současnou.¹⁶

Vedle teoretické otázky, odkud se bere vzájemná součinnost mezi aktéry neznámého původu, čelíme dalšímu praktickému problému. V ekonomické analýze často předpokládáme fungující správní orgány. Předpoklad fungujícího institucionálního rámce je však v mnoha různých případech jednoduše

¹⁵ Experimentální ekonomie opakovaně prokazuje, že úroveň spolupráce mezi neznámými aktéry je vyšší, než bychom na základě předpokladů teorie her racionálně očekávali. Pro srovnání viz Smith (2003). Jistě, pocit sounáležitosti pro nás může být jak požehnáním, tak i kletbou. Tento velký rozpor, který Hayek zdůrazňoval ve svém pozdějším díle (1979), je důsledkem naší biologické výbavy, která nás předurčuje, pokud se pohybujeme v malých skupinách, ke spolupráci a k upevnování konzervativní morálky. Naopak pokud chceme úspěšně žít v moderní společnosti, musíme k jednání s ostatními lidmi zvolit volnější přístup. Vývoj etického kodexu moderní komerční společnosti je zřejmě jedním z náročnějších problémů politické filozofie.

¹⁶ Pro diskusi o této ústřední záhadě ekonomie, viz Seabright (2004). Tato diskuse ukazuje, jak ekonomie a jiné společenské vědy napomáhají našemu porozumění fungování institucí, které zprostředkovávají vzájemně prospěšnou směnu mezi neznámými aktéry, a které zajišťují, aby se tato spolupráce nesesypala pod tlakem oportunistu.

chybný.¹⁷ Za účelem diskuse se soustředím na tři autory, jejichž příspěvky k otázkám samosprávy se přímo dotýkají témat, která jsem označil za příznačná pro anarchismus jako progresivní výzkumný program politické ekonomie. Těmito autory jsou Edward Stringham (2002), Peter Leeson (2005) a Christopher Coyne (2005).¹⁸

¹⁷ Ve vztahu k rozvojovým zemím diskutuje tento problém Rajan (2004). Tvrdí, že standardní ekonomické modely jsou z výše uvedených důvodů nepřesnými vodítky pro politická opatření a vyzývá ke zkoumání společenské součinnosti, která má původ v anarchickém stavu.

¹⁸ Původní texty není možné žádným způsobem nahradit, proto je vhodné, aby se čtenář seznámil přímo s nimi a nespolehal na zběžný souhrn, který zde nabízím. Mým cílem je představit práci těchto autorů jako výchozí bod pro teoretický a empirický výzkum spolupráce, která se rodí v prostředí vyznačujícím se anonymitou aktérů a absencí uznávané vlády. Z tohoto důvodu ukazuji pouze určité výřezy velkého obrazu, kteří tito autoři sprádkají. Než budeme pokračovat, rád bych zamezil jakýmkoli pochybnostem, pokud jde o mnou používané názvosloví. Za prvé když říkám progresivní, nemám na mysli pouze empirický pokrok, ale mnohem obsáhlejší koncept výzkumu, který ostatní vědce podněcuje k práci ve stejné oblasti. Za druhé absencí vlády myslím nejen nepřítomnost vládních orgánů, ale i situaci, kdy neexistuje uznávaný monopol na donucení. Situace, kdy si různé vlády konkurují, jsou právě tak anarchické jako situace, ve kterých o žádné vládě mluvit nemůžeme. Za třetí společenské dilema je omezeno pouze na situace, kdy se společensky vzdálení jednotlivci (cizinci), pohybují v prostředí rozsáhlých skupin. Dosažení společenské součinnosti v prostředí rodiny zkoumat nebudeme. Jinými slovy musíme se zaměřit na problém anonymní spolupráce. Zdá se, že řešení tohoto problému se nachází v mechanismech, které v anonymních vztazích navozují dojem spřízněnosti. Za čtvrté společenská součinnost neznamená absenci jakéhokoli násilí nebo nečestného chování. Pod tímto pojmem mám na mysli mezilidskou interakci, která dává vzniknout účinným mechanismům, které trestají společensky škodlivé chování tak, aby se společenským standardem stala spolupráce a ne konflikt.

VYLOUČENÍ, ZAPOJENÍ A KONFLIKTEM PODNĚCOVANÁ SPOLUPRÁCE

Jednou z ústředních záhad, kterou se ekonomie jako vědecká disciplína snaží vysvětlit již od svého vzniku, je otázka, jak dochází ke spolupráci mezi neznámými aktéry. Skutečně, řecký ekvivalent slova směřovat – *katallatein* – má také další význam, který můžeme přeložit jako *navázat přátelství s cizincem*. Historické a antropologické záznamy jsou plné příkladů, kdy se z nepřátel stávají spojenci díky vzniklým směnným vztahům. Přirozeně známe i takové příklady, kdy soupeřící strany nedokážou po staletí překonat nedůvěru k „tomu druhému“, nejsou schopny navázat spolupráci a nejsou tedy schopny dosáhnout na potenciální přínosy.

V jistém smyslu můžeme tvrdit, že společenská součinnost je rovnováhou, která je výsledkem jemného vyvažování.¹⁹ Většina ekonomů předpokládá, že této rovnováhy je dosaženo účinným vládnutím, které chrání před kořistnickým chováním. Ano, „handlovat, smlouvat a směřovat“ je částí lidské přirozenosti. Tato přirozenost má však i svou oportunistickou stranu, která, jak se můžeme přesvědčit v lidské historii, má sklony „pustošit, drancovat a plénit“. Věříme, že vládní orgány exogenně zavádějí pořádek tam, kde by jinak panoval chaos. Věříme, že zákon a pořádek umožňují krotit naši oportunistickou povahu a zužítkovat náš potenciál ke spolupráci. Takové

¹⁹ Myšlenku, že náš společenský řád je výsledkem jemného vyvažování, rozvíjí Seabright (2004). Podle něj: „Nikde jinde v přírodě nepozorujeme žádné další příklady tak spletité vzájemné závislosti mezi vzájemně neznámými jednotlivci.“ Pokročilý stupeň dělby práce, který je charakteristickým znakem moderní společnosti, musí být ochráněn před oportunistem, který je v zakořeněný v lidské povaze. Naše instituce nám musí umožnit jednat se zcela neznámými lidmi jako s váženými přáteli. V lidské povaze tvoří součinnost a oportunismus jemnou rovnováhu, ve společnosti je však třeba hluboce zakořeněných institucí, které utlumí naše oportunistické aspekty a podnítky naše sklony ke spolupráci. „Jinými slovy aktéři musí mít možnost vzájemně si důvěřovat – obzvláště v případech, kdy se neznají. Společenská součinnost závisí na pevnosti kořenů společenských institucí“ (2004, s. 2, 5).

řešení je však z mnoha důvodů nevyhovující. Za prvé vládní orgány nejsou výsledkem společenské smlouvy, jsou výsledkem revoluce a podrobení. Vláda zkrátka není nástrojem, který by apeloval na naši kooperativní přirozenost, naopak hraje na naši oportunistickou strunu. Za druhé víme, že spolupráce neznámých aktérů, která je definujícím znakem moderní dělby práce, nebyla a není podmíněna existencí vládních orgánů, avšak plyne z jejich absence. Vznik a rozvoj obchodu mezi domácími a zahraničními jednotlivci nevyžaduje vládní dohled. Za třetí v obtížné situaci konce dvacátého století, kdy selhává komunismus v bývalém Sovětském svazu a v zemích střední a východní Evropy, kdy také selhává rozvojové plánování v Africe a Latinské Americe a kdy postkonfliktní situace zmítá zeměmi Blízkého východu, skutečně fungující stát předpokládat nemůžeme.

Stringham, Leeson a Coyne přistupují k těmto otázkám různými způsoby. Stringham se soustředí na vývoj spletitých finančních mechanismů, jejichž příkladem jsou burzy bez vládního dohledu. Zkoumá jak historické případy Amsterodamu a Londýna, tak současnou situaci v České republice. Burza je vynikajícím příkladem, na kterém lze demonstrovat problém samosprávy. Obchodníci jsou vybízeni, aby svůj kapitál proměnili v investice, jejichž splatnost se nachází někde v budoucnosti. Potřebná úroveň důvěry je tady proto mnohem vyšší, než ta, která by byla nezbytná při pouhé směně zboží za oběživo na pouličním trhu. Pro nás je zásadní mechanismus, který Stringham objevil. Tento mechanismus pomáhá cizincům v nepřítomnosti dohledu vládních orgánů navázat vzájemnou spolupráci. Stringham předpokládá, že v situacích, kdy se setkávají neznámí aktéři, dochází ke vzniku „spolků“, které se snaží odhalit nezvyklé rysy chování, na základě nichž jsou potenciálně i skutečně nepoctiví hráči eliminováni. Důmyslné finanční systémy eliminující nepoctivé obchodníky, jsou příkladem spontánních pravidel, která fungují díky „Stringhamovým mechanismům“. Stringham předpokládá situaci, kdy na trh vstupuje velké množství hráčů a zaměřuje se na „kritérium vyloučení“, které obchodní „spolek“ přijal za své. Zdůrazňuje, že pouze ti aktéři, kteří jsou důvěryhodní,

úspěšně naplní podmínky tohoto kritéria a dostanou možnost do spolku vstoupit. Vraťme se však zpět k našemu tvrzení, že dospět nějakým způsobem k institucím, které umožní jednotlivcům přistupovat k cizincům tak, jako by byli váženými přáteli, je klíčem ke společenské součinnosti. Díky Stringhamovi můžeme vidět, jak si obchodnické spolky osvojují pravidla, která omezují členství, aby se anonymní hráči stávali méně anonymními a aby tak dobré jméno a mnohostranné potrestání dostačovalo k zajištění spolupráce a k eliminaci oportunistu.

Peter Leeson se na výše zmíněný proces dívá z druhé strany. Nezabývá se otázkou obchodnických spolků podobných burzám, namísto toho se soustředí na otázku, jakým způsobem zcela neznámí aktéři vysílají svým potenciálním obchodním partnerům signály, že jsou to právě oni, s kým je vhodné navázat obchodní vztahy. Stringham zkoumal chování aktérů, kteří nové obchodní partnery vybírali a následně zahrnovali do svých obchodních vztahů. Leeson zkoumá chování těch, kteří se do kruhu obchodníků chtějí zapojit.²⁰ V tomto ohledu se „Leesonovy mechanismy“ soustřeďují na zapojení, spíše než na vyloučení. Standardem v jednání s cizinci je nedůvěra a vyloučení, noví obchodníci musí proto ukázat ostatním, že oplývají vlastnostmi, které tuto přirozenou nedůvěru překonají. Jsme natolik rozdílní, že výnosy z potenciální směny jsou značné, jsme si však zároveň dostatečně podobní, aby na základě vzájemné součinnosti mohla být vybudována důvěra – že pronesené sliby budou splněny. Leeson přichází jednak s teoretickými příklady, které zkoumají signalizaci a závaznost, vedle toho však také pomocí historického narativu diskutuje středověké obchodní právo, obchod v prekoloniální Africe nebo soudobý mezinárodní obchod. Leeson ukazuje, že společenská součinnost na základě dobrovolnosti, je skutečně možná i bez ustanovené vlády.

²⁰ Leeson se ve svém výzkumu soustředí na ty situace, kde by mechanismy reputace a trestu nebyly dostatečné, protože skupina, ve které obchod probíhá je příliš rozsáhlá a anonymní. Prostřednictvím mechanismů signalizace a závaznosti v takové skupině i přesto dochází ke společenské součinnosti.

Perspektiva Chrise Coyna se liší jak od té, kterou zaujímá Edward Stringham, tak i od perspektivy Petera Leeson. Coyne se zaměřuje na situaci, kterou budu nazývat „praktická anarchie“. Svůj pohled upírá na válkou poničené oblasti, ve kterých je konflikt standardem, a ptá se: „Jak se tito lidé dostanou od konfliktu ke spolupráci, míru a prosperitě?“²¹ Coyne zkoumá americké vojenské zásahy po druhé světové válce a jejich úspěch či neúspěch posuzuje z pohledu zasahujícího státu. Dochází k závěru, že společenský řád, který sám sebe vynucuje, je ve skutečnosti značně neuchopitelný. Rozpoznání „odvrácené strany“ spolupráce, vedle upozornění na její pozitivní aspekty, je jedním ze zásadních vhlédů Coynovy práce. Nashromážděný společenský kapitál nám skutečně může zajistit dostatečnou důvěru, abychom mohli realizovat výnosy ze směny s ostatními. Tento společenský kapitál nás však zároveň může připoutat ke skupinám, které se snaží vykořisťovat ostatní pro svůj soukromý zisk. Coyne přesně odděluje produktivní společenský kapitál od pustošivého společenského kapitálu a ukazuje, jak se pohybovat na spektru, jehož krajními body jsou konflikt na jedné straně a spolupráce na straně druhé. Tímto způsobem Coyne posouvá hranice našeho poznání společenských podmínek, které jsou potřebné k ustavení mírového a vzkvétajícího řádu, tváří v tvář dysfunkční nebo neexistující autoritě.

Všichni tři badatelé, které jsem zmínil, posouvají dnešní hranice literatury pojednávající o významu anarchismu a stanoví výchozí bod jeho zkoumání v rámci politické ekonomie. Jejich práce je výzvou ke zkoumání ekonomie státem nezajišťovaného řádu. Zmíněná literatura není impulzem k analýze státní správy, ale k hledání původu spontánně vzniklých

²¹ Rajan (2004) důrazně vyzývá ekonomy, aby v případě rozvojových zemí přestali předpokládat fungující vynucení vlastnických práv analogické tomu, které v rozvinutých zemích zajišťuje systém soudů. Coyne (2005) tuto výtku nebere na lehkou váhu a zkoumá „mechanismy“, za pomoci kterých může v konflikty poničených oblastech docházet ke společenské součinnosti a vedle toho zkoumá problémy, jimž čelí aktéři (například zahraniční vojenská intervence), kteří se společenský řád snaží nastolit zvenčí.

pravidel, která umožňují společenskou součinnost na základě dělby práce. Umění dobrovolného sdružování přestává být toužebným ideologickým přáním a stává se vědeckým výzkumným programem. Na naší cestě se tedy vracíme zpět k ústřední hádance, kterou politická ekonomie řeší již od svého vzniku.

ZÁVĚR

Tvrdím, že politická ekonomie je od svého počátku vystavěna jednak okolo určité záhady a dále pak stojí na jistém rébusu. Záhadou je, jakým způsobem může dojít mezi vzájemně neznámými jednotlivci k dělbě práce, která slouží jako základ růstu moderní civilizace. Při objasňování této záhady začali ekonomové zdůrazňovat všeobecnou prospěšnost dobrovolné směny a její sebesposilující charakter, čímž si však k řešení připravili obtížný rébus. Vycházíme z předpokladu dobrovolnosti v rámci mezilidských vztahů. Abychom však mohli využít kooperativní část naší přirozenosti, musíme najít cestu jak spoutat tu část naší povahy, která je oportunistická. Zatímco kooperativní přirozenost spočívá v našem sklonu „handlovat, smlouvat a směňovat“ (který nepozorujeme u žádných jiných živočišných druhů), naše oportunistická přirozenost má tendenci vyplývat na povrch během válečných konfliktů. Politická ekonomie rébus vyřešila doporučením obětovat malou část předpokládané dobrovolnosti za účelem vytvoření vlády, která spoutá naši oportunistickou přirozenost a vytvoří půdu pro spolupráci. Tak se zrodil argument omezené, ale účinné vlády, který tvořil jádro klasického liberálního myšlení od dob Johna Locka, Davida Huma nebo Adama Smithe, až po soudobější autory, kterými jsou například Frank Knight, Ludwig von Mises, F. A. Hayek, Milton Friedman nebo James Buchanan.

Domnívám se, že takové řešení musí být shledáno nevyhovujícím z mnoha důvodů. Proto je nutné podněcovat výzkumníky, kteří chápou ústřední záhadu ekonomického života a jsou optimističtí, pokud jde o otázku, může-li být rébus vládnutí vyřešen voluntaristicky, a ne nutně prostřednictvím

donucovací mocí státu. Práce v tomto duchu nemá svůj význam pouze na základní teoretické úrovni. V zápase s velkou společenskou přeměnou naší doby je tato práce nepostradatelnou především z hlediska praktického.

DODATKY